

Niečo pre milovníkov východnej liturgiky – analoj a tetrapod (Prvá časť)

Lucia Laudoniu

16. júla 2022 ✝ *História Kultúra*

Horúce letné dni sú výbornou príležitosťou spoznávať *in situ proprio* umelecké zvláštnosti slovenských chrámov a schlaďiť svoje vášne v rieke milostí z oltára. *Vidi aquam*. Oproti tejto vode je aj samo more púšťou.

Pútnik, ktorý zavíta na východné Slovensko, môže napríklad porovnávať architektúru gréckokatolíckych a pravoslávnych stánkov Kristových. Niektoré z nich majú sotva dvadsať rokov. Jemne eklektická kombinácia ruského a karpatského baroka s gréckymi modelmi im dodáva punc pokoja a liturgického archaizmu.

Splendor Dei Altissimi. Pre vyznávačov hypermodernej desakralizovanej stavebnej hmoty – orientálny gýč.

Kto chce vedieť, čo je krása, nech radšej zmení kurz otázky. Nepýtajme sa, čo je krása, ale odkiaľ pramení, *unde veniat*. Stačí jeden pohľad do Božích očí – napríklad na ikonu.

Zadívajme sa na úchvatný a veľkolepý ikonostas v baziliánskom monastieri v Krásnom Brode dokončený na jar 2018. Nejednému liturgickému nadšencovi sa rozbúši srdce od radosti a túžby ďakovať Bohu *laeto animo* za silu byzantského umenia.

Vnímavému návštevníkovi neuniknú ani ďalšie zákutia východného liturgického priestoru. V tradičných gréckokatolíckych cerkvách býva v strede chrámovej lode (častokrát v „uličke“ medzi lavicami, niekde o čosi bližšie k ikonostasu) umiestnený menší „stolček“ s ikonou vystavenou k verejnej úcte. V pravoslávnych chrámoch nájdeme podobných podstavcov na ikony hneď niekoľko, minimálne dva. Nestoja v strede lode, ale priamo pred soleou (*solea* je západný výbežok svätyne s polkruhovým ambonom). Položili ste si niekedy otázku, prečo je to tak, veď obe miestne cirkvi (zjednotená i nezjednotená) nadväzujú na spoločné obradové dedičstvo. Prečo východoslovenskí gréckokatolíci používajú v chrámoch zvyčajne iba jeden podstavec na ikonu, kým pravoslávni ich majú viac? Je to regionálny zvyk alebo zatiaľ neznáme teologické zrkadlo?

Ikonostas baziliánskeho monastiera v meste Kula v srbskej Vojvodine. V popredí tetrapod – liturgický stolček s dvoma sviečkami, ikonou a kvetmi.

Zdroj: commons.wikimedia.org

Každej z cirkví konštantínopolskej tradície určil Pán osobitné poslanie a dejinnú cestu, preto sa odlišujú v termínoch obnovenia *communio* s rímskym prestolom. Rozdiely však nájdeme tiež v miestnych jazykových, kalendárnych, hudobných a iných zvyklostiach. Za zmienku stojí, že latinský termín *communio*, ktorý označuje eucharistické prijímanie a zároveň spoločenstvo Cirkvi, sa narodil zo slovesa *communire* – spoločne stavať pevnosť, robiť čosi mocným, spevňovať spoločnými silami. Grécky katolicizmus teda nestačí nazvať *rara avis*, on je *antica luscinia* – starobylý slávik na konári Jednoty.

Aby sme docenili oprávnenosť tohto prirovnania, zalistujme si v ruských letopisoch z dôb patriarchu Nikona. Ten si v polovici 17. storočia prial zosúladiť ruský *ordo celebrationis* s dobovou podobou gréckej orthodoxie a posilniť svoju moc tvárou v tvár cárovi. Kontroverzie okolo Nikonových reforiem boli palivom do motora starovereckej schizmy. Nikonova aktivita napriek tomu nebola aberatívna a scestná, dobové súradnice jej dávajú opodstatnenie a význam. Každý človek však kráča k Bohu v topánkach hriechu, ktoré si nik z nás nedokáže zobuť. Na každý ušľachtilý zámer preto číha pasca nepochopenia a zneužitia.

Patriarchovo reformné hnutie vtlačilo ruskému pravoslávniu tvár, ktorá vzbudzuje dojem jeho odvekej harmónie s gréckou liturgickou kultúrou, hoci pod pokrievkou cirkevnej politiky kypí cesto nenávisti. Keďže podkarpatské gréckokatolícke spoločenstvá sa konštituovali v predvečer Nikonovej textologickej recenzie bohoslužieb (akt ratifikácie takzvanej Užhorodskej únie datujeme do roku 1646), zmeny vo veľkoruskom prostredí sa ich priamo netýkali.

Patriarcha Nikon – strojca reforiem, ktoré sa v niektorých ruských pravoslávnych kruhoch stretli s odporom.

Zdroj: commons.wikimedia.org

Byzantskí katolíci si v dôsledku zmeny jurisdikcie zachovali niekoľko zaujímavých prvkov z prednikonovského východoslovanského úzu, ktoré zdieľajú s ruskými pravoslávnyimi starovercami. Patrí k nim napríklad odlišná podoba antifón, či záver základnej mariánskej modlitby byzantského obradu *Raduj sa, Bohorodička* (v latinskom znení *Deipara Virgo laetare*, po grécky Θεοτόκε Παρθένε). Zjednotená cirkev používa formulku „*lebo si porodila Krista, Spasiteľa a Vykupiteľa našich duší*“ (jedna z latinských adaptácií znie „*quia Christum animarum Redemptorem Liberatoremque nostrarum genuisti*“, *animarum – nostrarum* je zo syntaktického hľadiska *hyperbaton*). Nejjednotenejšie pravoslávie (vrátane toho gréckeho) slová *Krista* a *Vykupiteľa* vypúšťa. Existencia podobných perál v gréckokatolíckej modlitebnej kultúre je dostatočným dôvodom na to, aby sme „zjednotených pravoslávnych“ nazvali vzácnym slávikom v krdli východokresťanských vtáčať.

K perlám slova pripojme perly architektúry. Je prítomnosť jediného stolčeka s ikonou v niektorých rusínskych obciach verných Petrovmu trónu zabudnutým rezíduom byzantsko-slovanskej bohopocty spred Nikonových čias? Otvorme teraz virtuálne dvere času a spravme si výlet do chrámov ruských starovercov. Čo nám v nich udrie do očí ako prvé?

Na návšteve u starovercov.

Zdroj: commons.wikipedia.org

Vidíme, že početné stojany na ikony majú svoj domov aj v „staropravoslávnom“ svete. Sú pomerne masívne, zmestí sa na ne hneď niekoľko ikon. Vypĺňajú takmer celý priestor pred ikonostasom a soleou (v ruských chrámoch bývala solea v porovnaní s jej gréckou „sestrou“ širšia). Post-nikonovské moskovské pravoslávie upravilo počet a rozmiestnenie stojanov s ikonami a zredukovalo ich tak, aby neprekážali v pohybe kléru počas liturgických obradov takzvaného malého a veľkého vchodu.

Gréckokatolícky kňaz a liturgista Vasiľ Rudejko upriamil pozornosť na dejiny byzantskej utierne a výsledky svojho bádania publikoval v roku 2010 v Hamburgu (*Studien zur Geschichte der byzantinischen Orthros*). Rudejko tvrdí, že stred chrámovej lode mal v starobyklých cerkvách východného obradu na území dnešnej Ukrajiny kľúčový liturgický význam až do 17. storočia. V strede cerkvi sa údajne nachádzalo vyvýšené miesto, odkiaľ sa kázalo a čítalo zo Svätého písma. Liturg využíval prirodzené rezonančné vlastnosti priestoru. V dobách bez elektriny a mikrofónu to muselo byť akusticky pôsobivé.

Identický princíp vyvýšenej plošiny sa v minulosti uplatňoval v niektorých synagógach, čo vedie k hypotéze, že centrálny ambon si kresťanstvo požičalo zo synagogálnej bohoslužby. Tento typ ambonu sa nazýva *béma*. S rovnakým pomenovaním, hoci v odlišnom kontexte, sa stretávajú aj študenti dejín umenia. V teórii sakrálnej architektúry *béma* predstavuje vyvýšené polkruhové zakončenie byzantskej apsidy, ale Rudejko o tomto type *bémy* nepíše. Autor má na mysli *bému* vo funkcii „kazateľnice“ uprostred kostola.

Stopa po týchto dávnych centrálnych ambonoch zostala živá v historickej pamäti geograficky veľmi vzdialenej Sýrskej jakobitskej cirkvi. Dnes je toto predchalcedónske monofyzitské jazierko (niektorí teológovia radšej hovoria o miafyzitizme) v arabských a indických púštnych duchovných dunách akýmsi liturgickým skanzenom. Sýrske liturgické slnko má mnoho lúčov. Otec Rudejko poznamenáva, že sýrski jakobiti mali v strede svojich chrámov takmer identické miesto na čítanie (sýrska *béma*), aké vystopoval v cirkevnej archeológii karpatského oblúka.

Temporibus progredientibus, postupom času, strácalo toto miesto funkciu ambonu. Na pôvodný lektorský pult sa vystavila kniha evanjelií. K evanjeliáru sa zvyčajne kládli dve sviečky (symbol svetla Starého a Nového zákona, ktorých spoločným prameňom je Kristus) a kríž. V liturgickej terminológii sa pre takto upravený „oltárik“ s evanjeliárom vžil názov Golgota.

Podstavec alebo stôl na vyvýšenej platforme so sviecami a s duchovným srdcom v podobe evanjeliára (prípadne i ďalších liturgických kníh) je v sýrskej bohoslužbe (svätá *qurbana*) neodmysliteľne spätý s

liturgiou slova. Nezainteresovaný pozorovateľ zvyknutý na rímskokatolícky *novus ordo* si ho môže ľahko pomýliť s pokoncilovým oltárom, no podobnosť je iba zdanlivá. Hlavný oltár sa v sýrskej tradícii nachádza za širokou oponou a odkrýva sa len v určitých častiach obradu. O teologickom posolstve chrámových opôn nielen v byzantskej tradícii sme podrobnejšie písali v tomto článku.

Sýrska qurbana.

Zdroj: youtube.com

Kto sa úspešne prederie pralesom Rudejkových zaujímavých úvah, pochopí, že centrálny „stolček“ s ikonou, krížom a dvoma sviečkami v niektorých gréckokatolíckych Božích domoch nie je dedičstvom po starovercoch, ale môže byť vzdialeným príbuzným sýrskej bémy, z ktorej sa neskôr vyvinul podstavec s evanjeliárom. Odpoveď na zvedavú otázku, ako tento orientálny zvyk doputoval na stredoveké ukrajinské územie, zatiaľ „spí“ pod mohylou dejín. Sýrska stopa čaká na dôkazy.

Nie je vylúčené, že východoslovanské obyvateľstvo zdedilo tento fenomén priamo z konštantínopolského veľchrámu Božej Múdrosti, ktorý vynikal prepracovaným systémom empor, ambonov a lektórií. Hagia Sofia je predsa matkou svätostánkov byzantského obradu a traduje sa, že staviteľ cisár Justinián po dokončení svojej katedrály padol na kolená so slovami, že prekonal Šalamúna.

Stred chrámu si v niektorých slovanských východných cirkvách zachováva dôležitosť aj inými spôsobmi. Do stredu lode sa kladie biskupský stolec, ktorý u Grékov býva situovaný na jej bočnej strane.

Nenápadných, a predsa podstatných bohoslužobných rozdielov medzi Carihradom a Moskvou, Kyjevom a Bukurešťou, by sme narátali oveľa viac. Stredným dverám ikonostasu hovoria Rusi cárske, ale pre Grékov je to krásna brána. Orthodoxní kresťania zrodení pod Akropolou slávia Najsvätejšiu Obetu s otvorenými kráľovskými dverami (respektíve krásnou bránou), pretože svätá liturgia je kľúčom od nebeských vrát. Diakonské dvere sa v gréckej orthodoxii volajú anjelské. Ikonostas (*templon*) je v helenistickom kresťanstve nízky (často iba dvojradový), kým Rusi a Rumuni mu dávajú až päť „poschodí“.

Má už spomínaný gréckokatolícky „stolček“ na ikonu nejaké meno? Áno, má – a daroval nám ho jazyk staroslávnej Byzancie. Učebnice liturgiky ho nazývajú *tetrapod*.

Gréckokatolícka bazilika Svätého Ducha v Michalovciach s tetrapodom v centrálnej časti chrámu.

Zdroj: commons.wikimedia.org

Grék si pod liturgickým pojmom *tetrapodion* predstaví mobilný stolík so štyrmi nohami, ktorý je neodmysliteľnou pomôckou pri byzantských svadbách, pri krstoch a niektorých ďalších obradoch. Kresťan gréckej tradície však tetrapod vo funkcii stojanu na ikonu nepozná. Rusín áno – a ďakovať za to môže napríklad starej kresťanskej Sýrii.

Aké typy podstavcov pod ikony poznáme a čo nám tieto zdanlivo nenápadné kusy chrámového mobiliára prezradia o nás samých? V pokračovaní článku sa zoznámime so stručnými dejinami analoja a zamyslíme sa nad jeho fascinujúcim duchovným významom.

Východný chrám sa totiž podobá dokonalému hviezdному nebu. Každá hviezda má v tom-ktorom súhvezdí svoje Bohom určené miesto, ktoré najlepšie pochopíme pri pohľade na celok.

URL adresa článku: <http://christianitas.sk/nieco-pre-milovnikov-vychodnej-liturgiky-analoj-a-tetrapod-prva-cast/>